

SVOBODA PROJEVU, NEBO NEPŘÁTELSKÁ PROPAGANDA?

24. únor 2022. Čtvrtek. Den, kdy Rusko oficiálně začalo invazi na Ukrajinu. Když jsem vzpomínala na to, co jsem tehdy dělala, je to až zvláštní. V telefonu mám fotografii východu slunce. Byl to pěkný začátek obyčejného všedního dne. Odpoledne jsem seděla s kamarádkou v kavárně a vedly jsme dlouhý rozhovor. Nechápalý jsme, jak se něco takového může dít v dnešní době, v civilizované Evropě. Tehdy jsem se cítila téměř provinile, že zatímco na Ukrajině moji vrstevníci bojují o život, já v klidu sedím v kavárně. O pár dní později jsme se stejnou kamarádkou vyrazily do Prahy na demonstraci na podporu Ukrajiny. Konečně jsem měla pocit, že alespoň malinko pomáhám. Ne všichni ale sdíleli můj názor. Proč tomu tak bylo? Na odpověď na otázku, co za tím stojí, mi postačí pár slov. Ruská propaganda. V následujících měsících jsem začala registrovat asi největší počet dezinformačních článků, komentářů a příspěvků na sociálních sítích za dobu, co se na internetu pohybuji. Většina jich cílila na strach, stejně jako tomu je u většiny válečných propagand. Strach a nejistota jsou ty nejlepší prostředky pro efektivní šíření propagandy.

Co to propaganda je? Jde o přesvědčování adresátů, aby přijali myšlenky a názory, které jim propagandista předkládá. Nástroji propagandy může být očerňování nepřítele, nebo naopak vyzdvihování zásluh druhé strany.

Nejdůležitějším prvkem jakékoli propagandy je jednoduše slovo. Je to prostředek, který jsme si jako lidé vytvořili, abychom mezi sebou mohli komunikovat. Bohužel vše se dá zneužít a speciálně u slov věřím, že jsme to všichni v našich životech někdy pocítili. Líbí se mi úryvek z eseje Slovo o slovu od Václava Havla. Píše zde: „Na počátku všeho je slovo. Je to zázrak, kterému vděčíme za to, že jsme lidmi. Ale je to zároveň nástraha, zkouška, lest a trest.”¹ Aby člověk mohl v dnešním světě fungovat, musí se kriticky naučit rozpoznávat, v jakém případě se mu dostává upřímných a nezištných slov a kdy se naopak někdo pomocí něčeho tak jedinečného, jako jsou slova, manipulovat.

Propagandě i propagandistům je slovo empatie cizí. To ovšem neznamená, že psychologickou stránku věci nemají plně pod kontrolou. Propagandisté mají většinou jasný záměr a plán, jak docílit toho, že oběť emocionálně zlomí a dostanou na svou stranu. Toho dosahují zveličováním ojedinělých případů, přeháněním a v nejhorším případě lhaním.

Vnímám určitou souvislost fungování propagandy s objevy jednoho z nejslavnějších psychologů Sigmunda Freuda. Tento muž se zabýval podvědomím. Myslím si, že masový efekt propagandy nemůže jít přes racionalitu, ale právě přes nějaké naše ukryté instinkty podvědomí. V reklamě a marketingu jde o to, aby v nás produkt vyvolal dojem, že po jeho koupi se budeme cítit naplnění. Pokud si ho nekoupíme, tak naopak budeme cítit, že naplnění nebo šťastní být nemůžeme. Tím se materialistické věci stávají čím dál více nepostradatelnými a pak je to jako kolotoč stále dokola. U politické propagandy zase propagandisté cílí na strach a ze sebe dělají určité spasitele, bez kterých nám hrozí velké nebezpečí.

V souvislosti se Sigmundem Freudem musím zmínit jeho synovce Edwarda Bernayese. Tento muž je považován za otce moderní propagandy². Se Sigmundem Freudem byl v celoživotním kontaktu a k propagaci využíval právě jeho poznatků o lidské psychice. Na začátku 1. světové války byl Edward Bernays najat americkou vládou, aby přesvědčil Američany, že vstup do války je nezbytný. Ve válečném

¹

https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/636672/mod_folder/content/0/V%C3%A1clav%20Havel_SLOVO%20O%20SLUVU_TEXT.docx?forcedownload=1

² <https://napotitku.cz/podcast/ep197-otec-moderni-propagandy/>

období Bernaysovi došlo, jakou má propaganda sílu, a že by mohla stejně dobře jako ve válce fungovat v byznysu. Hrnu se mu spousty zakázek. Jedna z neznámějších byla od tabákové firmy American Tobacco Company, která ho žádala, aby jí zvýšil prodej tím, že přiměje ke kouření i ženy. Do té doby byla žena s cigaretou společností vnímána negativně. Bernays využil tehdejší vlny feminismu a vštípl ženám do mysli, že moderní žena má být nezávislá na svém manželovi. Cigareta, do té doby charakteristický doplněk každého muže, pro to byla výborným prostředkem. Plán proběhl úspěšně. Bernays najal ženy, které se na jednom z nejuznávanějších svátečních průvodů ukázaly s cigaretou v ruce, nechal je provokativně vyfotografovat a zajistil, aby obrázky zaplnily titulky známých časopisů. Procento kuřáček v USA za pouhý rok nevěřitelně stoupl a Bernays se stal nejžádanějším propagátorem celé Ameriky. I když s jeho názory nesouhlasím, myslím si, že na to šel velice chytře. Uvědomil si, po čem lidé vnitřně touží, a na to opatrně cílil. V případě cigaretové kampaně šlo o to, že v ženách vyvolal touhu po svobodě a nezávislosti, přestože on sám žádný feministka nebyl. V jiných případech cílil na potřebu bezpečí. Bernaysova dcera to shrnula tak, že její otec nenabízel lidem to, co si mysleli, že chtějí, ale to, co skutečně chtěli. To je podle mě velmi zásadní a průlomová myšlenka, na které stojí celá dnešní propaganda.

Moji rodiče mohou říci, že prožili část svých životů v zemi, která byla vše, jen ne svobodná. S komunistickou propagandou se setkávali každý den. Žili v republice, kde panovala diktatura jedné strany, byla potlačena svoboda slova. Ve školách docházelo k překrucování dějin tak, aby vše odpovídalo tomu, že k Sovětskému svazu je potřeba vzhlížet. Umělecká díla a kulturní počiny obecně procházely cenzurou. Československo se nacházelo na hranici východního a západního bloku, a tak do něj prosakovaly určité západní vlivy. Byla dostupná samizdatová literatura, člověk mohl tajně poslouchat západní rozhlasové stanice nebo se tajně účastnit různých disidentských sešlostí a diskusí. Propaganda zde měla velké pole působnosti, většina obyvatel ji vnímala, kriticky smýšlející lidé ji uměli přefiltrovat.

Když jsem dříve zaslechla slovo propaganda, hned jsem si je spojila s nějakým totalitním režimem. Nyní když mám možnost se nad ní zamyslet více do hloubky, dochází mi, že propaganda je více spojená s demokracií. V totalitním státu je propaganda na denním pořádku, často je na ní založená celá myšlenka fungování státu. V totalitě mají držitelé moci už tak obrovský vliv, diktují pravidla obyvatelstvu, a to vlastně ani nemá jinou možnost, než se jimi řídit. V demokracii je to ale jiné. Erich Fromm, německý a americký psycholog a filozof, k tomu poznamenal: „Diktátorské soustavy používají hrozeb a teroru, aby vyvolaly konformitu, demokratické země volí sugesci a propagandu.“³ Skvěle se k tomu vyjádřil bývalý pan prezident Václav Havel, když pronesl tato známá slova „Přirozenou nevýhodou demokracie je, že těm, kdo to s ní myslí poctivě, nesmírně svazuje ruce, zatím co těm, kteří ji neberou vážně, umožňuje téměř vše.“

Právě Václav Havel sehrál velmi důležitou roli při proměně režimu v naší zemi. V roce 1989 jsme získali svobodu, nejkrásnější věc na světě. Každá krásná věc s sebou ale nese určitá úskalí. Jako příklad může posloužit Slunce, krásná a pro život na Zemi nepostradatelná věc. Pokud ho ovšem bude moc a pokud bude mít stále větší sílu, stane se nebezpečným. Se svobodou je to podobné jako se Sluncem. Když budeme neomezeně hlásat vše, co nás napadne bez pomýšlení na následky, může nastat chaos, který už nemusíme zvládnout urovnat.

Jednou z ukázek historicky nejefektivněji použité propagandy je období 30. let v Německu, kdy se k moci propracovával nacismus. Účelově vytvořená nenávisť, označení Židů jako viníka všeho zlého, legalizace genocidy měly na svědomí miliony lidských životů. Nechápu, jak za tak krátkou dobu bylo možné zmanipulovat tak obrovskou skupinu lidí, včetně těch nejvzdělanějších. Rozumím i tomu, že v

³ <https://citaty.net/citaty/308417-erich-fromm-diktatorske-soustavy-pouzivaji-hrozeb-a-teroru-ab/>

těžkých dobách může jít logika a rozum stranou a že pak jednodušší řešení vyhrává, a tak má propaganda vydlážděnou cestu. Sám Adolf Hitler prohlásil: „Je štěstím pro stát, když lidi nepřemýšlejí.“ Po úspěšném zabrání Sudet dokonce řekl: „Propagandou postavenou do služeb naší myšlenky jsme tentokrát dobyli deset milionů lidí bez jediného výstřelu“⁴. Dalším jeho silným výrokiem je: „Díky chytré a neustále používané propagandě, mohou lidé vidět ráj jako peklo a také naopak, aby považovali nejubožejší způsob života za ráj.“⁵ Myslím, že tyto jeho výroky mluví v souvislosti s propagandou za vše.

Pro příklady ilustrující děsivou účinnost propagandy nemusíme chodit jen do minulosti. Současná Severní Korea je přímo čítankovým příkladem. Je to nejizolovanější země světa a propaganda tam zasahuje do každé oblasti lidského života, využívá k tomu nacionalismus a šovinismus. Typický obyvatel Severní Koreje nemá připojení k internetu, nikdy neviděl mapu světa, nezná slovo já, protože individualita v této zemi neexistuje. V Severní Koreji je propaganda v negativním slova smyslu dotažená k dokonalosti až do takových extrémů, že pro pojmy, které jsou pro nás běžné, například láska nebo lidská práva nemají Korejci ani heslo ve slovníku.⁶ Lidé zde jsou propagandou doslova izolováni od reality. Nevidím naději, že se situace v nejbližší době zlepší. Jak se má člověk bouřit proti porušování lidských práv, když ani neví, že nějaká existují?

Jedním z nejsilnějších politických témat současnosti je situace v Rusku a na Ukrajině. Západní svět by ani nenapadlo zpochybňovat, která z válčících stran je ve válce mezi nimi agresorem. Rusko napadlo Ukrajinu. V Ruské federaci jsou ale šířeny takové informace, že většina obyvatel věří, že právě jejich země je ta napadená a že jejich povinností je se bránit. Svého vůdce Vladimira Putina vidí jako osobnost, která je nenahraditelná, protože přesně to je jim po desetiletí vtoukáno do myslí. Na rozdíl od většiny totalitních režimů ale ten Putinův vlastně nemá žádnou ucelenou ideologii. V tomto se dnešní Rusko liší od bývalého Sovětského svazu. I propaganda zde funguje trochu jinak. Rusko využívá dvě propagandy. Jedna míří dovnitř státu a druhá ven. Ta vnitřní propaganda se snaží přesvědčit Rusy, že na Ukrajině Rusko chrání své občany. Podává to tak, že na Ukrajině probíhá až genocida ruských mluvících občanů, a proto je třeba zakročit. Viníky války jsou podle Ruska NATO, EU a USA. Právě západ prý Ukrajinu vyzbrojuje a chce napadnout i Rusko. Propaganda a cenzura v Rusku mají velkou sílu. Ruští obyvatelé už často ani propagandu nerozpoznají. Jsou jí obklíčeni. Část ruských novinářů, kteří podávají informace o válce na Ukrajině, už nejsou na území Ruské federace, tudíž mohou provozovat nezávislá média. Když ale novinář pracuje v Rusku pro státní kanály ruské televize, jeho možnosti jsou velmi okleštěné. Automaticky už nese určitý podíl zodpovědnosti za zločiny, které se na Ukrajině odehrály. Takový člověk je najednou součástí ruského propagandistického celku. V roce 2014 ruská televize vysílala reportáž o tom, že na území Ukrajiny bude zakázán ruský jazyk a kdokoli tam promluví rusky, půjde do vězení. Propaganda tak zapůsobila, že o pár dní později byli před administrativními budovami na Ukrajině vojáci se samopaly. Pro ruskou vládu je propaganda tak důležitá, že je ochotna kvůli ní tolerovat velké ekonomické ztráty. V roce 2022 došlo v Rusku k omezení přístupu k sociálním sítím. Výpadky sítě a blokáce internetu Rusko za jediný rok stálo 4 miliardy dolarů. Zde můžeme vidět, jak zásadní je pro Putina kontrola nad ruskými obyvateli. Ruská cenzura je nejškodlivější internetovou restrikcí pro ekonomiku jedné země v dějinách celého lidstva.⁷

Abych byla spravedlivá, musím uvést, že v každé válce je propaganda využita na obou stranách. Na Ukrajině je propaganda použita k posílení morálky vojáků. Dochází zde ke zveličování úspěchů a naopak

⁴ <https://www.databazeknih.cz/citaty/adolf-hitler-9360>

⁵ <https://hn.cz/c1-63824970-citaty-totalitarniho-mysleni-josef-stalin-adolf-hitler-a-benito-mussolini>

⁶ kniha Abych přežila, Yeonmi Park

⁷ <https://www.euro.cz/clanky/putinuv-zakaz-socialnich-siti-vede-k-obrovskym-ztratam-ruske-ekonomiky-jen-loni-tak-prisla-o-vice-nez-ctyri-miliardy-dolaru/>

k potlačování publikace neúspěchů. Tím Ukrajina motivuje své občany a celý svět, aby se nevzdával a podporoval právě ji. Ze začátku války bylo určitě potřeba pomocí médií motivovat ukrajinské obyvatele a vojáky. Bylo nutné dodat jim sílu a odhodlání. Tehdy vznikl projekt Telemaraton⁸. Byl to televizní kanál, který lidi informoval o lokaci ruských vojsk, radil jim, kde najít úkryt, kdy je třeba se evakuovat. Podle mnohých občanů to byl program, který zachraňoval životy. Dnes, dva roky od začátku války, na Ukrajině stále vysílá jeden jediný zpravodajský kanál, který budí velké kontroverze. Podle mnohých kritiků tento kanál předkládá růžový obraz války. Je plný záběrů, kde ukrajinské tanky ostřelují ruské pozice a kde politici vůdci získávají podporu ze zahraničí. Jak už jsem ale psala výše, nic není černobílé, a válka už vůbec ne. Ukrajínští obyvatele programu přestali věřit, sledovanost prudce klesla, a dokonce ho označili za státní propagandu. Myslím si, že toto je přímý důkaz toho, že se to nikdy nemá s ničím přehánět. Něco, co na začátku války občany Ukrajiny spojovalo a dodávalo jim naději, nakonec lidi rozdělilo a vyvolalo v nich nedůvěru k vlastní vládě. Vždy je třeba být objektivní a mluvit, psát, zveřejňovat pravdu, protože jinak se to postupem času obrátí proti nám.

Skutečnost války na Ukrajině je událostí, která je politiky využívána i zneužívána. Pro příklad nemusíme chodit daleko, podívejme se na náš sousední stát, na Slovensko. Na ně už poměrně dlouho míří ruská propaganda a poslední dobou i úspěšně. V takové zemi není překvapením, že si lidé zvolili premiéra, který nepřináší žádné nové vize, ale svou kampaň postavil na odmítání další podpory pro Ukrajinu a na až proruských názorech. Najednou padlo v zapomnění, jakou má daný muž politickou minulost. Někdy mě až udivuje, jak jsme jako lidstvo zapomnětlivé a nepoučitelné. Ruská propaganda hlásala, že podporou Ukrajiny se konflikt akorát protahuje, a slovenští občané tomu uvěřili. Po volbách se změnilo složení vlády. Kdo ví, co Slovensku změna přinese do budoucna. Zdá se mi, že vyhlídky nejsou optimistické

Podobný příběh se právě odehrává i na druhé straně světa. V rámci rozjíždějící se prezidentské kampaně staronový kandidát, o němž jsem si myslela, že se už dostatečně zkompromitoval, používá téma Ukrajiny jako jedno z nejsilnějších témat své propagandy. Je pravda, že regionálně se tento konflikt USA netýká. Považuji ale tento pohled za krátkozraký a populisticky zjednodušený, protože dnes nikdo neodhadne, kam až může přerůst. Morální povinnost vyspělých demokracií je nabídnout Ukrajině pomocnou ruku. Tímto přístupem se řídí druhý, nám opět známý kandidát, a co se voličů týče, už teď můžeme říct, že na to doplácí. Část Američanů jeho konání vnímá jako zbytečné utrácení peněz. Je lidskou přirozeností řešit zítřek dřív, než to co přijde za rok, a propaganda toho dokáže skvěle využít.

Propaganda je nedílnou součástí politiky. Každý námi zvolený politik má vytipovanou svou cílovou skupinu a tu se snaží přesvědčit o svých vizích. Jaké prostředky a způsoby k tomu využívá, zde nechci hodnotit, ale myslím si, že na tomto principu není v podstatě nic špatného, takový systém jsme si nastavili už dávno. Vnímám to tak, že máme aktuálně dvě hlavní sféry propagandy. První sférou je právě politika a druhou je privátní sféra, kde dochází k velké kumulaci peněz. Na toto rozdělení jsme už také zvyklí. Jev, který by ale už tak typický být neměl, je propojení těchto dvou sfér. Toho jsme bohužel mohli být svědkem u nás, v posledních volebních obdobích nebo například v USA. Další věcí, které jsme si u nás v minulých volebních obdobích mohli všimnout, je využívání strachu k propagování sebe samého. Všechno souvisí se vším, a proto se i zde proplétá česká politika s válkou na Ukrajině. Jakmile v nedaleké zemi propukne válka, mezi lidmi přirozeně vzroste napětí a strach. A když se do prezidentského boje proti sobě postaví dva lidé, z nichž jeden z nich se ve vojenském prostředí celoživotně pohybuje, není nic jednoduššího než postavit propagandu na tom, že takový člověk naši zemi nažene do války. Přestože takový názor postrádá veškerou logiku, se tato myšlenka dostala pod kůži mnoha voličům. Neodvrátila sice očekávaný výsledek voleb, ale opět ukázala, že v nouzi se lidé

⁸ <https://www.novinky.cz/clanek/valka-na-ukrajine-ukrajinci-se-strani-televiznich-zprav-lakuji-podle-nich-valku-naruzovo-40456102>

přiklání k nejjednodušším a na první pohled nejbezpečnějším řešením, často bez použití selského rozumu.

Posledním, pro mě zajímavým příkladem z naší politiky je současný představitel SPD, kterého asi nejen já považuji za pouhého politického obchodníka. Vytipoval si cílovou skupinu, která v ten moment potřebovala svého „vůdce“ a používá propagandu přesně cílenou na ni, včetně té „ukrajinské“. Podle mě tento člověk nyní zastává a propaguje názory, které mu možná ani nejsou vlastní, ale po kterých je prostě jen dostatečná poptávka. Každý hlas pro něj jsou finance do stranické pokladny a znamená pro něj malý krůček k nadstandartnímu živobytí.

Propaganda se nedotýká jen politiky, je součástí prostředí, v němž se denně pohybujeme, nelze se jí vyhnout.

S jemnou formou propagandy se setkáváme dennodenně třeba na sociálních sítích. Na každém rohu internetu nás někdo k něčemu přesvědčuje. Do koupi produktu se slovy, že je to nejlepší věc na trhu. Do přečtení článku, který by nás normálně vůbec nezajímal, ale po přečtení poutavého až nereálného titulku náš zájem vzroste. Často se ale zapomínáme zamyslet nad tím, z jakého důvodu nám autor reklamy věc sděluje. Sděluje nám pravdivou osobní zkušenost s produktem, nebo ho zlákala finanční odměna za propagaci? I kampaně proti kouření, kampaně zdravého životního stylu, nebo třeba kampaně pro dárcovství krve jsou formou propagandy. V tomto případě známe její zdroj a cíl. Informace, které nám tato propaganda předesílá, jsou většinou věrohodné. I tato, tzv. bílá, na první pohled neškodná propaganda ale rozděluje věci na pouze správné a pouze špatné. Lidi rozděluje na pouze dobré a zlé. Ale můžeme o člověku říct, že je ve všech ohledech zlý, a zavrhnout ho, když neznáme prostředí, ve kterém byl formován? Nemyslím si to. Když jsou určité informace ověřené lékaři nebo odborníky, je důležité je šířit. Myslím si ale, že je lepší k šíření využít nějaké doporučení než přímo propagandu, aby se člověk mohl svobodně rozhodnout čemu věřit a jak konat.

Každý člověk by měl mít možnost svobodně si vytvořit vlastní názor na jakékoli téma. Propaganda tomu příliš nepříspěvá. Nevidím svět černobíle, ale propaganda ano. Asi by to nebyl takový problém, kdyby propaganda měla nějak vymezený prostor a nešířila se bezhlavě pomocí sociálních sítí a internetu. Internet je vůbec velmi zvláštní prostředí. Jako občané demokratických forem státu zde můžeme šířit naprosto svobodně téměř všechny naše myšlenky, postoje a názory. Na druhou stranu ale v dnešní době podle mě neexistuje místo, kde bychom našli tolik propagandistického materiálu. Měl by stát mazat a zneškodňovat články, webové stránky a příspěvky, ve kterých autor využívá propagandy? Nebije se to se svobodou slova a projevu jako se základem každého demokratického státu? Myslím si, že základem fungujícího světa a státu je říkat a šířit pravdu. Ostatně to je i důležitá myšlenka demokracie, neznamená to ale, že každý může šířit vše, co chce. Jednotlivec, osobnost, individuum má i v tomto svobodu, která je ale spjata s velkou zodpovědností za následky svých činů. Myslím si, že pokud někdo sdílí informace, které podněcují k násilí, nenávisti, nebo šíří politické dezinformace, stát by to neměl ignorovat. Stane-li se, že dezinformační články jsou na internetu dostupné, je velmi jednoduché, aby ovlivnily velké množství nejen méně vzdělaných lidí, kteří nejsou zvyklí si informace ověřovat. Pak dochází k šíření lží a nenávisti. A to není nikdy dobře. Vždy by měla fungovat nějaká kontrola toho, co na internetu být může a co už ne. Je ovšem velice těžké určit, kde je ta hranice. Co je ještě tolerovatelné a co už akceptovat nemůžeme? A kdo to vlastně má rozhodovat? Stát. Od toho tu přece je.

Z mého pohledu je přirozené, že si s tímto problémem nevíme rady. Sociální sítě a internet tu s námi nejsou odjakživa. Nejsou nám lidem od přírody vlastní. Procházíme procesem, kdy zjišťujeme, zkoušíme a snažíme se přijít s co nejlepším řešením. Držím nám palce. Snad se nám podaří najít kompromis, aby nebyla přímo potlačena svoboda slova, ale zároveň aby denně nedocházelo k ošklivému manipulování lidí ve veřejném prostoru. Nebylo by to nádherné, kdybychom slova opravdu vnímali jako dar a zázrak, kterého je třeba si vážit, a podle toho bychom i konali?